



# Lichamelijke opvoeding in Nederland

Sluitpost van een wankel onderwijsbeleid

Louis Tavecchio

Opvallende kop op pagina 1 van de Volkskrant, zaterdag 9 augustus 2003: 'Dagelijks gym op Groningse scholen'. In het bericht valt te lezen dat op veertien basisscholen in de provincie Groningen vanaf maandag 11 augustus *dagelijks* gymnastiekonderwijs zal worden gegeven. Het gymnastiek- en zwemonderwijs was de afgelopen jaren om bezuinigingsredenen grotendeels van het rooster geschrapt. Een in 2002 door de GGD in Groningen verricht onderzoek vormt de aanzet tot hervatting van het gymnastiekonderwijs op de basisscholen. Overgewicht is in Groningen vergeleken met andere provincies een groot probleem. Bovendien blijkt er sprake van een grote bewegingsarmoede. De helft van de Groningers voldoet niet aan de Nederlandse Norm Gezond Bewegen, die uitgaat van een half uur sport per dag. Volgens deskundigen bestaat er verband tussen het overgewicht en het gebrek aan bewegen in de provincie. Om die redenen is het Groninger Sport Model ontwikkeld, dat meteen na de zomervakantie zijn intrede zal doen op veertien *pilot*-scholen. Het onderwijs heeft grote belangstelling getoond voor het Groninger Sport Model. Directeur Tjaart Kloosterboer van het 'Huis voor de Sport': 'We hebben de cijfers van de GGD niet nodig om te weten dat het lichamenlijk onderwijs in Nederland de afgelopen twintig jaar volledig is uitgekleed. Vakleerkrachten zijn afgeschaft, gymzalen zijn verbouwd tot computercentra en kinderen zijn van vier uur gymnastiek in de week teruggegaan naar een à twee uur, of *zelfs helemaal niet*' (cursivering van mij, LT).

Via gerichte acties op de lagere school gaat het 'Huis voor de Sport' de strijd aan tegen de bewegingsarmoede. De Groninger gemeenten zullen bij de lessen op school nauw samenwerken met studenten van de Groninger Sportacademie en van het opleidingsinstituut voor sportmanagement van de Hanze Hogeschool. Het 'Huis voor de Sport' neemt twee jaar de tijd om het project te introduceren. Elke woensdagmiddag zijn CIOS-studenten beschikbaar voor aanvullende programma's in de gemeenten zelf.

Kloosterboer: 'We zoeken naar meetpunten, want we moeten natuurlijk wel ergens op kunnen worden afgerekend. Voor de lange termijn zou het belangrijk zijn als blijkt dat we de vervetting van de bevolking een halt toe

kunnen roepen. Voor de korte termijn moeten we ons vooral richten op de zichtbare toename van de bewegingsvreugde'. Dit is augustus 2003. Het was *voorpaginanieuws* dat kinderen elke dag gymnastiekonderwijs krijgen.

In het hierna volgende heb ik aan de hand van enkele typerende feiten en cijfers mijn aanvankelijke verbazing geleidelijk zien veranderen in lichte verbijstering. Dat komt misschien gedeeltelijk vanwege het feit dat ik me al heel lang niet meer intensief met dit vakgebied heb beziggehouden. Ik weet dan ook niet in hoeverre deze feiten en cijfers nieuwsaarde en/of toegevoegde waarde hebben of kunnen krijgen. Wel hoop ik dat mijn verwoording van de verbazing van een relatieve buitenstaander ook anderen aan het denken zet en vooral tot (hernieuwde) actie zal bewegen.

### **Lichamelijke opvoeding: typerende gegevens en observaties**

Voor het voortgezet onderwijs heeft Broekema over een lange reeks van jaren bijgehouden én beschreven hoeveel lesuren lichamelijke opvoeding in de diverse leerjaren - volgens de 'uitvoeringsvoorschriften' - moesten worden gegeven.<sup>1-3</sup> Na het eerste leerjaar, waar meestal nog een hoeveelheid van 3 uur per week wordt genoemd, wordt het aantal verplichte lesuren met ingang van de tweede klas in de meeste schooltypen gereduceerd tot 2 per week, waarvan soms, zoals in de zesde klas van het vwo, uiteindelijk niet meer dan één mager uur per week resteert. Men bedenke hierbij dat een 'lesuur' meestal 50 (en soms maar 45) minuten duurt. Van de 100 'klokuren' in het eerste leerjaar blijft in de hoogste klassen dus niet veel meer over dan 50 à 60 uur.

In de vergaderstukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal wordt in een brief van 20 december 1995 van de staatssecretarissen van VWS en OCW, onder meer verwezen naar een onderzoek van Kemper die een significante daling van de lichaamsbeweging tussen het twaalfde en zeventwintigste levensjaar constateerde.<sup>4</sup> Tevens wordt zorg uitgesproken over de 'fysieke gezondheid van een groeiend aantal jongeren' en wordt melding gemaakt van 'de essentiële taak die ten aanzien van het veranderen van de leefstijl van jongeren voor de school is weggelegd'. Op dezelfde bladzijde wordt gewezen op onderzoek waaruit blijkt dat 'slechts 30,5% van de Nederlandse jongeren tussen 16 en 24 jaar voldoende actief is om positieve gezondheidseffecten te bereiken (dat wordt voor 18,2% van de jongeren door deelname aan sportactiviteiten bereikt) en (...) dat sport *naarmate de leeftijd van de jongeren stijgt* steeds meer het middel is om nog enigszins bewegend actief te zijn' (p. 3, cursivering van mij, LT).<sup>5</sup> Later wordt in dezelfde brief opgemerkt dat Nederlandse leerlingen in vergelijking met

leerlingen uit de andere landen van de Europese Unie het grootste aantal lesuren in lichamelijke opvoeding krijgen (p. 7).<sup>5</sup> Een wat zelfgenoegzame constatering, in plaats van een nadere bezinning op de betekenis van bovengenoemd onderzoek, die had kunnen leiden tot het inzicht dat het aantal lesuren lichamelijke opvoeding in hogere leerjaren niet zou moeten dalen, maar juist zou moeten *stijgen!* Dat zou ook kunnen met een andere verdeling van lesuren over leerjaren, niet alleen (maar liefst wel!) door een verhoging van het totale aantal.

Dat een dergelijke conclusie niet werd getrokken is jammer, maar nog niet verontrustend. Dat geldt mijns inziens wel voor de (visie op de) positie van het vak lichamelijke opvoeding in het basisonderwijs. Daarover wordt een paar regels verder in dezelfde brief met veel aplomb - zonder bronvermelding - beweerd dat 'van algemene bewegingsarmoede bij 4-12-jarigen geen sprake is' (p. 3).<sup>5</sup>

Echter, een jaar later, lezen we in het verslag van een algemeen overleg van de vaste commissie voor VWS met de staatssecretarissen Terpstra van VWS en Netelenbos van OCW over de nota 'Wat sport beweegt': '(...) Uit een vorig jaar verschenen inspectierapport blijkt dat *slechts 42% van de basisscholen* in staat is de bewegingsdoelen te realiseren. Bovendien is er bij 30% tot 50% van de Nederlandse jeugd een bewegingsachterstand. De autonomie van de scholen heeft blijkbaar niet geleid tot bewegingsonderwijs van niveau' (p.1, cursivering van mij, LT).<sup>6</sup> En, even verder: 'Zonder die autonomie aan te tasten, dient het Rijk een stimulerende rol te spelen om dat niveau te verbeteren. In dat licht pleitte mevrouw Sterk voor het *weer doen aanstellen van vakdocenten lichamelijke opvoeding*, hetgeen toch zeker mogelijk lijkt wanneer middelen voor klassenverkleining vrijkomen' (p. 2, cursivering van mij, LT).<sup>6</sup> (Veel scholen hebben er, volgens staatssecretaris Netelenbos in haar antwoord, de voorkeur aan gegeven de groepsleerkrachten binnen de school te houden *ten koste van de vakdocenten(!)*, zie p. 16).<sup>6</sup>

Wie zich verder verdiept in de positie van het vak lichamelijke opvoeding in het basisonderwijs stuit op het feit dat er voor 1993 *geen voorschriften*, in termen van tijdstabellen, bestonden! Met ingang van 1993, bij de invoering van de kerndoelen in het basisonderwijs, behoort het onderwijs in de lichamelijke opvoeding overigens wel tot deze doelen. Kerndoelen zijn beschrijvingen van wat leerlingen *in elk geval* leren op de basisschool. Scholen moeten hun onderwijs aanpassen aan datgene wat in de kerndoelen staat beschreven. En bij de vaststelling van de kerndoelen basisonderwijs in 1998 liet de toenmalige staatssecretaris van OCW Karin Adelmund het onderwijs in lichamelijke opvoeding opnieuw opnemen in de lijst van

kerndoelen die in het primair onderwijs gerealiseerd dienen te worden. Aan tekortkomingen op het gebied van de formele en officiële wet- en regelgeving heeft het op het eerste gezicht niet gelegen.

Mooij en Zandstra (p. 36) formuleren het volgende antwoord op een veelgestelde vraag naar *het aantal verplichte lessen bewegingsonderwijs in het basisonderwijs*:<sup>7</sup>

‘Er bestaat voor geen enkel leer- of vormingsgebied in het primair onderwijs een verplichte lessentabel. De Wet Primair Onderwijs (WPO) geeft wel aan welke vakgebieden er gegeven moeten worden, maar zegt niets over het aantal uren. Er moet echter wel voldoende tijd ingepland worden om de algemene doelstelling en de kerndoelen te realiseren. De inspectie gebruikt hiervoor als indicator dat leerlingen van groep 1 en 2 dagelijks, leerlingen van groep 3 tot en met 8 uit het basisonderwijs ten minste twee keer per week drie kwartier en leerlingen van groep 3 tot en met 8 uit het speciaal basisonderwijs drie keer drie kwartier les in lichamelijke opvoeding krijgen. De tijd die, indien van toepassing, besteed wordt aan zwemonderwijs dient daarbij niet in mindering gebracht te worden op de lestijd voor lichamelijke opvoeding.’

Basisscholen kunnen op grond van hun eigen visie en mogelijkheden dus een keuze maken met betrekking tot de per kerndoel in te zetten middelen (bijvoorbeeld personeel en lokalen). En dat gebeurt ook. Het blijkt dat in de praktijk relatief weinig vakleerkrachten lichamelijke opvoeding in het basisonderwijs werkzaam zijn en dat vaak wordt gekozen voor het behoud van groepsleerkrachten. De vraag is of die vervolgens niet primair worden ingezet voor het oplossen van problemen op andere gebieden, zoals de ‘klassieke’ leervakken. De opmerking aan het begin van dit hoofdstuk dat ‘het gymnastiek- en zwemonderwijs de afgelopen jaren om bezuinigingsredenen grotendeels van het rooster was geschrapt’ spreekt wat dat betreft duidelijke taal.

## Conclusie

Uit bovenstaand betoog valt af te leiden dat er op gezette tijden bij de rijksoverheid, althans in woord en geschrift, voldoende kennis aanwezig is (geweest) aangaande (onderzoeksresultaten met betrekking tot) het grote belang van bewegingsonderwijs. Het is dan ook niet zozeer het ontbreken van wet- en regelgeving - i.c. van de centrale overheid - waar de schoen wringt. Bij de eerste introductie van de kerndoelen voor het basisonderwijs in 1993 was de lichamelijke opvoeding daarbij uitdrukkelijk inbegrepen, en in 1998, bij de herformulering van de kerndoelen, was dat niet anders.



Veeleer valt te vrezen, en naar mijn mening is daar echt geen uitgebreid wetenschappelijk onderzoek voor nodig, dat de *voortschrijdende autonomie van het basisonderwijs* debet is aan de verschrompeling van de positie van de lichamelijke opvoeding. Steeds als er keuzen moeten worden gemaakt, zal er een sterke neiging bestaan prioriteit te geven aan de klassieke kennisvakken ten koste van het bewegingsonderwijs. Dat is niet alleen in het nadeel van de fysieke ontwikkeling van 4-12-jarige leerlingen. De met name in deze leeftijdsgroep zo belangrijke positieve attitude- en gewoontevorming ten aanzien van het belang van bewegen en sportbeoefening wordt op deze wijze niet (optimaal) ontwikkeld en begeleid. Het spreekt voor zich dat vakleerkrachten lichamelijke opvoeding voor de bevordering van die positieve attitudes en gewoonten het meest geschikt zijn. En dat heeft zeer waarschijnlijk ook positieve effecten op de *lange termijn*. Daarnaast vind ik het opmerkelijk dat men geen consequenties verbindt aan het door menig onderzoek gestaafde inzicht dat met het ouder worden, dus ook van de leerlingen op school, de bewegingsarmoede stijgt. Waarom in schoolverband dan geen verhoging of, ten minste, een gelijk blijven van het aantal lessen lichamelijke opvoeding doorgevoerd in de hogere leerjaren van het voortgezet onderwijs? Een verlaging, zoals nu gebruikelijk is, valt op geen enkele manier te verdedigen of met empirische gegevens te onderbouwen.

Zo'n dertig jaar geleden schreef dr. Han C.G. Kemper, in de inleiding van het boek 'Invloed van extra lichamelijke oefening', onder andere: 'Het hedendaagse leefpatroon kenmerkt zich (...) door een grote bewegingsarmoede en een calorierijke voeding; bij schoolgaande kinderen wordt de bewegingsarmoede nog geaccentueerd door het langdurig moeten zitten in de klas. Om die redenen lijkt het noodzakelijk het activiteitspatroon van scholieren te verhogen zowel binnen schoolverband door middel van lessen lichamelijke oefening, als daarbuiten door middel van sport en andere vormen van actieve recreatie' (p. 6).<sup>8</sup> Deze inzichten en uitgangspunten zijn nog steeds zeer actueel. Dat blijkt ook uit het initiatief in Groningen, waar leerlingen sinds medio augustus 2003 *elke dag* een uur gymnastiekonderwijs krijgen. Net als in het eerste onderzoek van Han Kemper.<sup>9</sup> Ik ga het zeer welwillend, maar ook kritisch, volgen. U ook?

## Literatuur

- 1 Broekema E. Wet op het voortgezet onderwijs: Uitvoeringsvoorschriften voor de scholen voor beroepsonderwijs. Edities Schuurman & Jordens, deel 5, derde druk: 33a. Zwolle: Tjeenk Willink, 1978.
- 2 Broekema E. Wet op het voortgezet onderwijs: Uitvoeringsvoorschriften voor de scholen voor beroepsonderwijs. Editie Schuurman & Jordens, deel 5, vijfde druk: 33a. Zwolle: Tjeenk Willink, 1986.
- 3 Broekema E. Wet op het voortgezet onderwijs: Uitvoeringsvoorschriften voor vwo, havo en mavo. Editie Schuurman & Jordens, deel 3, zesde druk: 33a. Zwolle: Tjeenk Willink, 1993.
- 4 Kemper HCG (Ed.). The Amsterdam growth study: A longitudinal analysis of health, fitness, and lifestyle. HK Sport Science Monograph Series vol. 6, Human Kinetics, Champaign 1995; ISBN 0 87322 507 4.
- 5 Vaststelling van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (XVI) voor het jaar 1996. Tweede Kamer, vergaderjaar 1995-1996, 24 400 XVI, nr. 59. Den Haag: Sdu Uitgevers, 1996.
- 6 Sportbeleid. Verslag van een algemeen overleg. Tweede Kamer, vergaderjaar 1996-1997, 25 125, nr. 4. Den Haag: Sdu Uitgevers, 1997.
- 7 Mooij C, Zandstra B. De vakleerkracht lichamelijke opvoeding in het primair onderwijs. Enschede/Zeist: SLO/KVLO, 2003.
- 8 Kemper HCG, Ras JGA, Snel J, Splinter PG, Tavecchio LWC, Verschuur R. Invloed van extra lessen lichamelijke oefening. Verslag van SVO project 0185. Universiteit van Amsterdam, Jan Swammerdam Instituut, Amsterdam, Handelsuitgave Haarlem: De Vrieseborch, 1974.
- 9 Kemper HCG, Oud AN, Tavecchio LWC. Invloed van lichamelijke oefening op de lichamelijke en geestelijke groei en ontwikkeling van 12- en 13-jarige scholieren. Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde 1972;50:386-93.